

14. Rosiiska mediaimperii zseredyny. *Ukrainskyi instytut maibutnoho*. 17 liutoho 2023 roku. [Russian media empire from the inside. Ukrainian Institute of the Future. February 17, 2023.] URL: <https://uifuture.org/publications/rosiiska-mediaimperiya-izseredyny/> [in Ukrainian].
15. Steblyna N. Tematychni pryorityety ukrainskykh rehionalnykh vydan: ofitsioz ta oholoshennia berut horu? [Thematic priorities of Ukrainian regional publications: officialdom and announcements prevail?] *Instytut demokratii imeni Pylypa Orlyka*. 19 chervnia 2023 roku. URL: <https://idpo.org.ua/reports/5324-tematichni-prioriteti-ukra%d1%97niskix-regionalnix-vidan-oficioz-ta-ogoloshennya-berut-goru.html> [in Ukrainian].
16. Steblyna N. Ukrainski rehionalni media pid chas viiny: kryminal ta «sotsialka» povertaiut svoi pozytsii [Ukrainian regional media during the war: criminals and “socialites” regain their positions]. *Instytut demokratii imeni Pylypa Orlyka*. 22 chervnia 2022 roku. URL: <https://idpo.org.ua/reports/4699-ukra%d1%97niski-regionalni-media-pid-chas-viiny-kryminal-ta-socialka-povertaiut-svo%d1%97p-zyci%d1%97.html> [in Ukrainian].
17. Vasylyk L. (2021). Tendentsii funktsionuvannia drukovanykh media v Ukraini [Trends in the functioning of print media in Ukraine] *W kregu prasy dawnej i wspolczesnej. Wybrane problemy*. Rzeszow: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. URL: <http://surl.li/mjdtpt> [in Ukrainian].
18. V Odesi znyshchuiut vydavnytstvo «Chornomor'ia». Vidkryty lyst redaktoriv hazet [The Black Sea publishing house is being destroyed in Odessa. Open letter of newspaper editors]. *Detektor media*. 22 veresnia 2022 roku. URL: <https://detector.media/infospace/article/203073/2022-09-22-v-odesi-znyshchuyut-vydavnytstvo-chornomorya-vidkryty-lyst-redaktoriv-gazet/> [in Ukrainian].

Одержано редколегією 18.10.2023 р.

Прийнято до друку 15.11.2023 р.

DOI: 10.61655/2708-1249.5(13).2023.229-240
 УДК 94(470+571)"XX"(075):94(477)"1921/1991"(045)

Вівсяна І.А.

МІФИ ТА СТЕРЕОТИПИ ПРО «ДРУЖБУ НАРОДІВ» У СУЧАСНОМУ РОСІЙСЬКОМУ ПІДРУЧНИКУ З ІСТОРІЇ

Метою цієї статті є визначення місця ідеологічного концепту «дружба народів» у викладанні новітньої історії в російських школах, аналіз використання радянських міфів та стереотипів у сучасній гібридній війні РФ з Україною. В основі методології дослідження – компаративний метод, що дає можливість аналізу історичної та методичної літератури, публіцистики і матеріалів періодичної преси. У статті окреслено стан дослідження проблеми використання стереотипів про «дружбу народів» у радянський та пострадянський періоди. Проаналізовано нову редакцію російського шкільного підручника на пред-

мет використання радянського концепту «дружби народів». Оцінено вплив рашистської ідеології на формування змісту підручника та методичних прийомів. Визначено, що радянське трактування ідеологеми «дружба народів» передбачало наявність «старшого» і «меншого» народів, саме такий зміст у своїй фейки про «братні народи» вкладають сучасні рашисти. Використання радянських стереотипів у сучасних підручниках історії подано як ідеологічну зброю в гібридній війні.

Ключові слова: ідеологема, концепт «дружба народів», «братні народи», національні відносини, стереотипи, фейки, рашизм, шовінізм.

Сучасний стан ідеологічного протистояння між Україною і Російською Федерацією називають «гібридною війною», яка завдає не менше руйнувань, ніж звичайне збройне протистояння. Лінія фронту тут не помітна, але присутня щоденно в інформаційному просторі. Чи не найважливішою битвою у цій війні є боротьба за свідомість молодого покоління, зокрема юнацтва 16–17 років. І сьогодні, як і в радянські часи, підручник новітньої історії для випускників шкіл є чи не найпотужнішою ідеологічною зброєю. Українських істориків росіяни звинувачують у «переписуванні історії», адже вони змінили погляд на усталені радянські догми, внесли об'єктивну інформацію до підручників. Насправді переписування історії, або уніфікація, характерне для російських істориків та політологів, які виконують замовлення влади. Учителю історії має навчати своїх учнів аналізувати історичні факти і події, критично мислити та робити власні висновки, а не заучувати усталені стереотипи та судження. Знати противника та уміти розвінчувати фейки і міфи – завдання першочергове як для викладача історії, так і для студентів та учнів. Одним із найпоширеніших міфів радянської історичної науки був концепт «дружби народів», який нині використовує рашистська пропаганда, зокрема через підручники на окупованих територіях.

Метою цієї статті є визначення місця ідеологічного концепту «дружба народів» у викладанні новітньої історії у російських школах, аналіз використання радянських міфів та стереотипів у сучасній гібридній війні РФ з Україною. В основі методології дослідження – компаративний метод, що дає можливість аналізу історичної та методичної літератури, публіцистики і матеріалів періодичної преси.

Дослідженню формування радянських стереотипів національної політики присвячені наукові праці Ю. Каганова, А. Курапова, О. Калиновської, В. Гриневича та ін. У матеріалах посібника «Спільна історія. Діалог культур» [1] приділено увагу питанням пошуку ідентичностей в умовах полікультурного суспільства, збереження історико-культурної спадщини, впливу радянської епохи на свідомість людини через образи та звуки, ролі молоді у міжкультур-

ному діалозі. Як зазначають дослідники, «поки що недостатньо в історіографії розроблена тема функціонування історичних міфів і стереотипів у сучасному українському суспільстві та їх ролі в міжнародних і міждержавних відносинах. У СРСР на ідеологічній обробці населення позначилися етнічно-релігійна близькість українців і росіян, імперсько-месіаністична візія майбутнього Східної Європи включно з концептами особливої «східнослов'янської цивілізації» і формування єдиного «радянського народу»» [2, с. 1].

Останнім часом молоді дослідники все частіше звертаються до проблеми розвінчування міфів і стереотипів радянської доби, зокрема тих, що стосуються національних відносин [3]. Все актуальнішою стає тема міфологізації історії на сторінках російських підручників [4]. Аналітичний огляд «Історія України в російських шкільних підручниках з історії» було підготовлено в рамках проекту ГО Центр громадянської освіти «Альменда» [5], проте автори не зосереджувались на проблематиці висвітлення проблеми «дружби народів». Частково проблема розкривається у розвідці А. Петрика [6].

Перш за все, спробуємо, звернувшись до висновків авторитетних дослідників (головного наукового співробітника відділу історії України 20–30х рр. ХХ ст. Інституту історії України НАН України доктора історичних наук Станіслава Кульчицького та старшого наукового співробітника цього ж інституту кандидата історичних наук Геннадія Єфіменка), визначити формування ідеологеми «дружба народів». Вони надали свій коментар стосовно радянської ідеологеми «дружба народів», який було надруковано навесні 2021 року на сайті інтернет-видання «Накипіло», зазначивши походження концепту «дружби народів» з комуністичної доктрини. За марксистською теорією «братство» між робочими класами різних країн мало би замінити застаріле і капіталістичне поняття націй. Ленін називав Російську імперію «тюрмою народів», натомість СРСР, нібито, створювався на базі принципу «дружби народів». Ідеологема «дружба народів» впроваджувалася одночасно з возвеличенням російської нації, російської мови, російської культури в Україні [7].

Професор Університету Вікторії у Канаді історик Сергій Єкельчик заявляє: «1936 року було введено концепцію “дружби народів” – заміну імперської ідеологеми культурної та політичної ієрархії. Ця “дружба народів” веде за собою поняття великого російського народу. Концепція “братніх народів” – це хворий витвір радянської пропаганди на заміну російської імперської концепції “триєдиного народу”. Це спроба насильно прив’язати українську історію до російської та заперечити право українців і білорусів на власний історичний вибір» [8].

Журналіст Віталій Портников справедливо зазначає: «Радянського Союзу немає вже понад три десятиліття. Але радянські підручники історії з їхньою безпардонною фальсифікацією подій, пропагандою та ненавистю до всього

живого час від часу нагадують про себе у світогляді та поглядах на життя тих, хто закінчив школу багато років тому. Якщо люди не зверталися до історичних подій у дорослому житті – а чи багато хто це робить? – то багато хто продовжує жити радянськими історичними штампами навіть сьогодні. І при цьому вважати, що вільні від впливу радянської ідеології» [9].

Переписування історії у сучасній російській дійсності трактується як «уніфікація». Запит на уніфікацію підручників з історії сформулював особисто Путін. 25 квітня 2013 року під час «Прямої лінії» він поскаржився на відсутність єдиної оцінки історичних подій у шкільних підручниках та слабку ідеологічну складову. Путін висунув вимоги до авторів: відсутність «подвійних трактувань» та «повага до всіх сторінок нашого минулого». Тези Путіна можна вважати завершальним етапом остаточної реабілітації сталінізму та російського імперіалізму, згорання спроб переоцінки минулого, що відбувалися у 1990-х – на початку 2000-х. [10].

2014 року в РФ було затверджено Єдиний історико-культурний стандарт. Викладання шкільного курсу «Історія Росії», починаючи з 2016–2017 навчального року, донині здійснюється на його основі. З осені 2022 р. нова політична реальність швидко «інтегрується» у шкільний курс історії вже в законодавчому (нормативному) сенсі. У вересні Держдума РФ ухвалила поправки до чинного законодавства у галузі середньої освіти, відповідно до яких, починаючи з 2023/2024 н.р., у російських, як державних, так і приватних середніх навчальних закладах запроваджуються єдині обов'язкові федеральні програми з гуманітарних дисциплін. Тоді ж, відповідно до наказу міністра освіти РФ, внесено зміни до федерального державного освітнього стандарту, зокрема з історії. Згідно з ним, після вивчення шкільного курсу історії випускники мають усвідомлювати “значимість Росії у світових політичних і соціально-економічних процесах”, а також розуміти причини та наслідки “розпаду СРСР, відродження Російської Федерації як світової держави, возз'єднання Криму з Росією, спеціальної воєнної операції в Україні та інших найважливіших подій ХХ – початку ХХІ століття”» [5, с.30–31].

«Науковий комунізм розвинутого путінізму», – так охарактеризував вихід нового російського підручника з історії для 11 класів [11] старший аналітик Групи з аналізу гібридних загроз Українського кризового медіа-центру, аналітик/керівник проєктів The New Geopolitics Research Network Володимир Солов'ян. Під час презентації дослідження «Викривлена освіта: як Росія переписує історію» він зазначив, що цей посібник є не просто ідеологізованим, а таким, що виховує ненависть до України. Професійну оцінку російського підручника надала кандидатка історичних наук, експертка Українського центру безпеки та співпраці Аліна Понипаляк: «Книга наповнена фейками, пропагандою і матеріалами, які не мають взагалі історичного підкріплення. Але що

інше можна було очікувати, коли серед головних авторів – Медінський. Цей пропагандист є засновником ідеології рашизму, і через всю книгу ми спостерегаємо основи цієї ідеології» [12].

Авторами підручника стали, з нашої точки зору, типові представники сучасної російської «еліти» – обидва випускники престижного Московського державного університету міжнародних відносин (А. Торкунов сьогодні очолює його, перебуваючи з 1992 року на ректорській посаді), мають по кілька наукових ступенів (причому дисертації захистили, вже маючи серйозні кар'єрні здобутки на державній чи дипломатичній службі), в обох відсутня базова історична освіта. В роботах В. Медінського виявлено плагіат, фальсифікацію наукових здобутків, однак кампанія за анулювання його наукових ступенів так нічим і не завершилася. Сповідують (особливо яскраво це демонструє Медінський) суто утилітарний та інструменталістський підхід до історії: важливі лише ті факти (і такі їх оцінки), від яких є користь політичному режиму [10].

Нова редакція підручника для випускного класу російської школи вийшла друком у 2023 році. Саме цю книгу у необмеженій кількості отримали шкільні бібліотеки на окупованих РФ територіях, вона ж доступна в електронному форматі. Десятки відгуків у текстовому та відеоформаті наповнили інформаційний простір. Підручник назвали «схвильованою агіткою», «ненауковим та заідеологізованим», а то і просто «підручником ненависті», «підручником аморальності», «підручником фашизму», «агіткою... злобною та ядовитою маячнею», яка являє собою «сталінізовану версію... історії», «перегорнуту історію», «адаптовану під тотальну... інтелектуальну і моральну окупацію офіційним путінізмом», частину «небаченого експерименту у XXI ст.» зі створення інтелектуального концтабору [6]. Очевидним є факт, що цей підручник є яскравим зразком пропаганди. За кількістю брехні в одному реченні він явно обходить найбільш запеклих путінських пропагандистів [13].

Розглянемо, як висвітлюється концепт «дружба народів» у новітньому підручнику. Вже у першому параграфі «Відновлення і розвиток економіки та соціальної сфери» міститься згадка про депортацію кримських татар та ряду народів Північного Кавказу. Факт настільки відомий, що приховати було б його неможливо. Проте далі читаємо: «Їхнє життя було тяжким, хоч місцева влада докладала максимум зусиль, щоб налагодити їхнє харчування і побут» [11, с. 9]. Автори не доповнили розповідь фактами, а саме, що «протягом року до завершення війни від голоду, хвороб та виснаження загинуло понад 30 тисяч кримських татар. Звичайним явищем були втечі з місць заслання. Особливого масштабу це явище набуло 1948 року, коли втекло 8692 кримських спецпоселенці, з яких було затримано 6295 і притягнуто до відповідальності 2645 осіб. Уряд уже 21 лютого 1948 року спеціальною постановою «Про заслання, висилку і спецпоселення» зобов'язав МВС встановити режим повного припинення

втеч. 28 листопада 1948 року Президія Верховної Ради СРСР своїм Указом «Про кримінальну відповідальність за втечу з місць обов'язкового і постійного поселення у віддалені райони Радянського Союзу в період Вітчизняної війни» встановлювала довічний термін виселення і призначала 20річне покарання примусовими роботами за втечу та 5 років – за переховування» [14].

У тексті підручника практикуються виділення жирним шрифтом окремих слів, які мають привернути особливу увагу школярів. У підпункті «Союзний Центр і національні регіони: проблеми взаємовідносин» читаємо: «24 травня 1945 р. на прийомі у Кремлі на честь командувачів Червоної Армії Сталін підняв тост «За російський народ!», відзначивши його заслуги, «здоровий глузд і терпіння». Разом із тим підкреслювалось, що перемога була досягнута зусиллями усіх народів Радянського Союзу. Прояви націоналізму на приєднаних до СРСР напередодні Великої Вітчизняної війни територіях Західної України, Західної Білорусії, Прибалтики, Молдавії переслідувались, але місцева культура і традиції всіляко підтримувались... Національні регіони отримували величезну фінансову допомогу із союзного бюджету» [11, с. 24]. Створюється враження, що очевидна брехня спеціально виділяється.

Серед методичних інструментів у підручнику використано «роботу з документом: рубрика думка вчених», що очевидно має на меті надати науковості викладу. Зокрема, наводиться думка історика Ю. Ємельянова про Й. Сталіна («Сталін. Путь к власти»): «...Сталін прекрасно розумів, що гордість за свій народ, за його культуру, за історію його країни є могутньою рушійною силою, більш дієвою, ніж мрія про світову революцію... Сталіна підтримували не лише партія і пролетаріат, але і... представники селянства, наукової та творчої інтелігенції, військові спеціалісти, цивільні службовці, які вбачали у Сталіні послідовного і рішучого захисника національних інтересів країни» [11, с. 71]. Позитивний у цілому висновок створює імідж Сталіна як взірця національного лідера, «батька народів».

Хрущовська «відлига» висвітлена у підручнику стримано та з відчутним відтінком іронії. «Непродумані рішення» М. Хрущова, зокрема щодо реабілітації та амністії «помічників нацистів», начебто призвели до появи та зростання «націоналізму в Прибалтиці та на заході України» [11, с. 66]. Коротке речення: «У січні 1957 р. відновлено національну державність балкарського, калмицького, карачаївського, чеченського та інгушського народів» на с. 66 викликало незадоволення представників цих народів, які ще навесні 2017 р. через конгрес карачаївського народу зверталися до Міністерства закордонних справ РФ, закликаючи не суперечити реальним фактам історії народів та регіонів Росії [15].

На с. 113 підручника розміщена листівка, присвячена VI Всесвітньому фестивалю молоді та студентів. «Москва. 1957 р. Фестиваль запам'ятався атмосферою свободи: 34 тис. іноземців з 131 країни світу два тижні спілку-

вались із москвичами і спеціально прибулими делегатами з усіх радянських республік. Відбулись сотні виставок, концертів, спектаклів, циркових вистав і спортивних змагань. Вночі на вулицях інтернаціональні групи молодих людей дискутували, співали пісні й танцювали». До ілюстрації додано запитання: «Як ви думаєте, чому VI Всесвітній фестиваль молоді та студентів став такою значною подією в суспільному житті?». Навряд чи автори очікують на об'єктивну відповідь, що майже всі учасники фестивалю були членами соціалістичних та комуністичних партій і організацій, а захід був демонстрацією торжества комуністичної ідеології.

Окремий § 16 підручника присвячений національній політиці радянської держави та національним рухам у 1964–1985 рр. Сторінки новітнього опусу просто повторюють радянські наративи, зокрема цитується Конституція СРСР 1977 р. про «єдиний народно-господарський комплекс як матеріальна основа дружби народів» [11, с. 186]. Водночас автори підсумовують: «становище в області міжнаціональних відносин не було геть критичним, але мало свої підводні камені: прискорене формування у республіках власної ("національної") інтелігенції, наукових, культурних і, головне, управлінських кадрів створювало потенціальний ґрунт для виникнення націоналістичних та сепаратистських настроїв. Така небезпека усвідомлювалась у вищих ешелонах влади, але, на думку партійних ідеологів, "переваги соціалізму" уже самі по собі мали в історичній перспективі привести до "відмирання" національних протиріч». Старшокласникам нав'язується думка – не варто було радянській владі давати освіту та пропонувати керівні посади представникам національних меншин. Саме меншин, тому що далі подаються дані перепису населення СРСР 1979 року, де, у порівнянні з 1926 роком, чисельність росіян зросла з 78 млн до 137 млн переважно за рахунок того, що діти у змішаних шлюбах фіксувались як «русские». А найважливішим фактором, що «забезпечував єдність радянського народу, була російська мова, якою на початку 1980-х рр. вільно спілкувались понад 90% громадян СРСР» [11, с. 187].

Наприкінці цього параграфу вміщено «Завдання з зірочкою» – тобто задача, рівень якої потребує нестандартного мислення, креативності та уміння вести дискусію. Учням пропонується нібито суперечлива точка зору в історичній науці: «Розвиток національних рухів у Радянському Союзі був елементом протистояння між СРСР і США в часи холодної війни». Старшокласник має навести по два аргументи на підтвердження та на спростування цієї тези. Завдання виглядає як класичний зразок задач на розвиток критичного мислення. Але де взяти випускнику російської школи аргументів на спростування тези, яка є догмою в історичній літературі, пропагується через ЗМІ та є єдиною точкою зору його вчителя? Як додатковий матеріал з вивчення теми учням пропонується

переглянути фільм «Міміно» та статтю на сайті «История. РФ» (як радянська влада вирішувала національне питання та що про це потрібно знати) [11, с. 191].

У § 23 «Національна політика та підйом національних рухів. Розпад СРСР» проводиться головна думка, що саме невирішеність національних проблем стала однією з головних причин розпаду Союзу. «Назрілі проблеми, включно з національно-державним устроєм СРСР, не вирішувались. За роки перебудови ні в одній гарячій точці не було продемонстровано вміння вибирати оптимальні рішення, не був створений надійний механізм вирішення етнічних конфліктів» [11, с. 253]. Цікаво, що розуміється під згаданим «вмінням» та «надійним механізмом». Сучасні рашистські механізми відомі – знищення будь-якого опору.

Окремі речення у підручнику свідчать, що автори суперечать самі собі (очевидними є постійні текстові правки). Після того, як у попередніх темах стверджувалось про міцну дружбу народів, турботу партії та уряду про збереження національних традицій та формування єдиного радянського народу, на с. 254 читаємо: «Глілі десятиліттями міжнаціональні конфлікти, раніше жорстко придушувані державною владою, стали виходити на поверхню». А далі по тексту стає відомо, хто винен у такій ситуації – звичайно, США та країни західної демократії. У висновках по розділу «СРСР в 1945–1991 рр.» знову автори повторюють: «багато уваги приділялось створенню умов для підтримки міжнаціонального миру, пропаганді дружби народів, підтримці національних культур. Поступово формувався єдиний радянський народ. Певні проблеми в сфері міжнаціональних відносин зберігались, але не мали істотного впливу на розвиток країни в цілому» [11, с. 269].

Надалі (ще половина підручника) концепт «дружба народів» не зустрічається, тому що, як це пояснюється науковим висновком російської мовознавиці О.В. Коняєвої, «у процесі реінтерпретації поступово втрачав ідеологічне ядро та набував когнітивних ознак, що зближували його з концептом «Дружба», а в післяперебудовний період втратив попередній зміст і сьогодні означає лише «дружні відносини між представниками різних народів Росії» [16].

Аналіз тексту підручника, який російською владою нав'язується молоді не лише на території РФ, а й на окупованих територіях, переконує, що він є небезпечною зброєю у «гібридній війні». Презентуючи новий підручник для 10-ти і 11-класників на пресконференції в Москві, міністр освіти Росії Сергій Кравцов заявив, що матеріал має на меті «донести до школярів цілі [наступу на Україну]», «завдання демілітаризації та денацифікації, школярі мають переконатися, що це дійсно так», – сказав Кравцов, повторюючи слова Володимира Путіна [17].

Хочеться вірити, що здійсняться передбачення Віталія Портникова: «Колісь ця книжка з Керченським мостом на обкладинці, думаю, стане одним з доказів обвинувачення Медінського та його подільників у сприянні злочин-

ній агресії Російської Федерації проти України, реабілітації комуністичних злочинів і виправданні тоталітарних нелюдських практик путінського режиму в самій Росії» [9].

Після ознайомлення з російським підручником варто переглянути наші навчальні книги на предмет збереження окремих штамтів та стереотипів радянської доби, які ще живуть у свідомості старшого покоління. «У нас є історична пам'ять, є історики, проте для України існує небезпека, яка полягає, передусім, у низькому рівні надання суспільству історичної правди щодо формування та розвитку України як держави. Про існування такої проблеми свідчать українські підручники. Батьки та їхні діти, що навчаються за нинішніми підручниками, мають різне уявлення щодо історичних подій, що вносить певний дисонанс у функціонування суспільства» [18].

Концепт «дружба народів» у сучасному трактуванні передбачає рівноправні толерантні відносини між народами, повагу до національного суверенітету та дотримання загальноновизнаних прав людини. Радянське розуміння цієї ідеології передбачало наявність «старшого» і «меншого» народів, саме такий зміст у свої фейки про «братні народи» вкладають сучасні рашисти. За словами «братні народи» ховається шовіністичне ставлення «старшого брата» – російського народу до інших як до другосортних. Використання радянських стереотипів у сучасних підручниках історії слід розглядати як ідеологічну зброю в гібридній війні та використовувати гідні аргументи для розвінчування історичних міфів. Сьогоднішній путінський режим є прямим продовженням радянської тоталітарної системи, системи, де слова і справи розходяться діаметрально. Ми це вже проходили, а тому маємо сформувати стійкий імунітет до брехні нашим дітям.

SUMMARY

The purpose of this article is to determine the place of the ideological concept “friendship of peoples” in the teaching of modern history at schools of the Russian Federation, to analyse the use of Soviet myths and stereotypes in the modern hybrid war of the Russian Federation against Ukraine. The basis of the research methodology is the comparative method, which makes it possible to analyse historical and methodical literature, journalism, and periodical press materials. The article outlines the state of research into the problem of using stereotypes about the “friendship of peoples” in the Soviet and post-Soviet periods. The new edition of the Russian school textbook was analysed for the use of the Soviet concept of “friendship of nations”. The influence of this ideology on the content of the textbook and methodical techniques was assessed. It was determined that the Soviet interpretation of the “friendship of nations” assumed the existence of “older” and “smaller” nations, and this is precisely the content that modern ideologists put into

their fakes. The use of Soviet stereotypes in modern history textbooks is presented as an ideological weapon in the hybrid war.

Keywords: idea, concept “friendship of nations”, “brotherly peoples”, national relations, stereotypes, fakes, chauvinism.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Спільна історія. Діалог культур: навч. посібник. Львів, 2013. URL: <https://www.novadoba.org.ua/library-spilna-istoriya-dialog-kultur-ua> (дата звернення: 19.10.2023).
2. Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. 476 с.
3. Фундаментальні ментально-ціннісні відмінності українців і росіян як підгрунття їх цивілізаційного протистояння: колективна монографія. Одеса: Олді+, 2023. 178 с.
4. Громадянське суспільство в час воєнних конфліктів. Збірник наукових статей. Львів: Панорама, 2020. 140 с.
5. Аналітичний огляд «Історія України в російських шкільних підручниках з історії». Київ: Альменда, 2023. 31 с.
6. Петрик Артем. «Північний фронт»: Російська пропаганда проти держав Балтії. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/10/20/163257/> (дата звернення: 19.10.2023).
7. Гуш Ю. «Дружба народів»: що в радянські часи ховалося за відомою ідеологією. URL: <https://nakipelo.ua/druzhiba-narodiv-shho-v-ryadyanski-chasi-hovalosya-za-vidomomu-ideologemoju> (дата звернення: 19.10.2023).
8. Сергій Єкельчик: «Якщо ти проти імперії – ти з українцями». URL: <https://theukrainians.org/serhiy-iekelchuk/> (дата звернення: 19.10.2023).
9. Віталій Портников: Підручник аморальності. URL: <https://ua.krymr.com/a/vitaliy-portnykov-istoria-gossii-pidruchnyk-propahanda/32542126.html> (дата звернення: 18.10.2023).
10. Жуков С. Підручник ненависті. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/09/4/163100/> (дата звернення: 18.10.2023).
11. Мединский В. Р, Торкунов А. В. История России. 1945 год – начало XXI века. Учебник. 11 класс. Базовый уровень. Москва, 2023. 448 с.
12. «Науковий комунізм» розвитою путінізму. (2023). URL: <https://uacrisis.org/uk/naukovuj-komunizm-rozvytogo-putinizmu> (дата звернення: 18.10.2023).
13. Уроки ненависті: як путінський режим ростить для себе нових солдатів URL: <https://uatv.ua/uk/uroky-nenavysti-yak-putinskyj-rezhym-rostyt-dlya-sebe-novyh-soldativ/> (дата звернення: 19.10.2023).
14. Інформаційні матеріали про депортацію кримськотатарського народу 1944 року. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/informacijni-materiali-pro-deportaciyu-krimskotatarskogo-narodu-1944-rok> (дата звернення: 19.10.2023).
15. Конгресс карачаевского народа попросил МИД России. URL: <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/297862> (дата звернення: 19.10.2023).

16. Коняева Е. В. Содержание и вариативность идеологического концепта «Дружба народов». URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/soderzhanie-i-variantivnost-ideologicheskogo-kontseptta-druzha-narodov> (дата звернення: 19.10.2023).
17. «Спецоперація» і «український неонацизм». У Росії переписали підручник історії. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/66436368> (дата звернення: 19.10.2023).
18. Гібридні загрози: чи вистійть Україна? URL: <https://yvu.com.ua/gibrydni-zagrozy-chy-vystoyit-ukrayina/> (дата звернення: 19.10.2023).

REFERENCES

1. *Spilna istoriia. Dialoh kultur: navch. posibnyk [Shared history. Dialogue of cultures: educational manual]*. (2013). Lviv. Retrieved October, 19, 2023 from <https://www.novadoba.org.ua/library-spilna-istoriya-dialog-kultur-ua> [in Ukrainian].
2. *Istorychni mify i stereotypy ta mizhnatsionalni vidnosyny v suchasni Ukraini [Historical myths and stereotypes and international relations in modern Ukraine]*. (2009). Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
3. *Fundamentalni mentalno-tsinnisni vidminnosti ukraintsiiv i rosiian yak pidgruntia yikh tsyvilizatsiinoho protystoiannia: kolektyvna monohrafiia [Fundamental mental and value differences of Ukrainians and Russians as the basis of their civilizational confrontation: a collective monograph]*. (2023). Odesa: Oldi+ [in Ukrainian].
4. *Hromadianske suspilstvo v chas voiennykh konfliktiv [Civil society during military conflicts]*. (2020). *Zbirnyk naukovykh statei*. Lviv: Panorama [in Ukrainian].
5. *Analitychnyi ohliad «Istoriia Ukrainy v rosiiskykh shkilnykh pidruchnykakh z istorii» [Analytical review “History of Ukraine in Russian school textbooks on History”]*. (2023). Kyiv: Almenda [in Ukrainian].
6. *Petryk Artem. «Pivnichnyi front»: Rosiiska propahanda proty derzhav Baltii [“Northern Front”: Russian propaganda against the Baltic States]*. Retrieved October, 19, 2023 from <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/10/20/163257/> [in Ukrainian].
7. Hush, Yu. «Druzhiba narodiv»: shcho v radianski chasy khovalosia za vidomoiu ideolohemoiu [“Friendship of nations”: what was hidden behind a well-known ideologeme in the Soviet times]. Retrieved October, 19, 2023 from <https://nakipelo.ua/druzhiba-narodiv-shho-v-ryadyanski-chasi-hovalosya-za-vidomoju-ideologemour> [in Ukrainian].
8. Serhii Yekelchuk. «Iakshcho ty proty imperii — ty z ukraintsiamy» [“If you are against the empire, you are with the Ukrainians”]. Retrieved October, 19, 2023 from <https://theukrainians.org/serhiy-iekelchuk/> [in Ukrainian].
9. Vitalii Portnykov. *Pidruchnyk amoralnosti [Textbook of immorality]*. Retrieved October, 18, 2023 from <https://ua.krymr.com/a/vitaliy-portnykov-istoria-rossii-pidruchnyk-propahanda/32542126.html> [in Ukrainian].
10. Zhukov, S. *Pidruchnyk nenavysti [Textbook of hatred]*. Retrieved October, 18, 2023 from <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/09/4/163100/> [in Ukrainian].
11. Medinskii, V. R., & Torkunov, A. V. (2023). *Istoriia Rossii. 1945 god – nachalo XXI veka. Uchebnik. 11 klass. Bazovyi uroven [History of Russia. 1945 – beginning of the 21st century. Textbook. Form 11. Basic level]*. Moskva [in Russian].

12. «Naukovyi komunizm» rozvytoho putinizmu [“Scientific Communism” of advanced Putinism]. (2023). Retrieved October, 18, 2023 from <https://uacrisis.org/uk/naukovyj-komunizm-rozvytoho-putinizmu> [in Ukrainian].
13. *Uroky nenavysti: yak putynskiy rezhym rostyt dlia sebe novykh soldativ [Lessons of Hatred: How Putin’s Regime Grows New Soldiers]*. Retrieved October, 19, 2023 from <https://uatv.ua/uk/uroky-nenavysti-yak-putynskiy-rezhym-rostyt-dlya-sebe-novykh-soldativ/> [in Ukrainian].
14. *Informatsiini materialy pro deportatsiiu krymskotatarskoho narodu 1944 roku [Information materials about the deportation of the Crimean Tatar people in 1944]*. Retrieved October, 19, 2023 from <https://mon.gov.ua/ua/news/informacijni-materiali-pro-deportaciyu-krymskotatarskoho-narodu-1944-rok> [in Ukrainian].
15. *Kongress karachaevskogo naroda poprosil MID Rossii [The Congress of the Karachay people asked the Ministry of Foreign Affairs of Russia]*. Retrieved October, 19, 2023 from <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/297862> [in Russian].
16. Koniaeva, E. V. *Soderzhanie i variativnost ideologicheskogo kontsepta «Druzhiba narodov» [Content and variability of the ideological concept “Friendship of Peoples”]*. Retrieved October, 19, 2023 from <https://cyberleninka.ru/article/n/soderzhanie-i-variativnost-ideologicheskogo-kontsepta-druzhiba-narodov> [in Russian].
17. «Spetsoperatsiia» i «ukrainskyi neonatsyzm». U Rosii perepysaly pidruchnyk istorii [“Special operation” and “Ukrainian neo-Nazism”. In Russia, the textbook on History was rewritten]. Retrieved October, 19, 2023 from <https://www.bbc.com/ukrainian/66436368> [in Ukrainian].
18. *Hibrydni zahrozy: chy vystoit Ukraina? [Hybrid threats: will Ukraine survive?]*. Retrieved October, 19, 2023 from <https://yvu.com.ua/gibrydni-zagrozy-chy-vystoyit-ukrayina/> [in Ukrainian].

Одержано редколегією 19.10.2023 р.

Прийнято до друку 15.11.2023 р.

DOI: 10.61655/2708-1249.5(13).2023.240-245

УДК 316.3+930.85

Докашенко В.М., Докашенко Г.П.

СОЦІАЛЬНІ РОЗМЕЖУВАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЯК ФАКТОР ГІБРИДНИХ ЗАГРОЗ

Автори статті в межах проекту Еразмус+ «Академічна протидія гібридним загрозам» визначають значення соціального (громадянського) домену для сучасного українського суспільства. Мета наукової розвідки – окреслити соціальні домени гібридних загроз на рівні соціальних розмежувань, що стають основою для застосування гібридного впливу; визначити шляхи посилення стійкості суспільства до гібридних загроз. Використовуючи моделі розмежувань,